

<https://doi.org/10.62837/2025.6.266>

MƏLEYKƏ MİRZƏLİ
*Bakı Dövlət Universiteti, Filologiya fakültəsi,
Türkologiya kafedrasının doktorantı
maleyka.mirzali@icloud.com*

ÖZBƏK VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ DOĞUMLA BAĞLI MƏRASİM ETNOQRAFİZMLƏRİ

XÜLASƏ:

Məqalədə Azərbaycan və özbək xalqlarında doğum mərasimləri ilə bağlı etnoqrafizmlər müqayisəli şəkildə araşdırılır. Müəllif öncə mərasimlərin mahiyyətini, onların əsasən ailə-məişət və təqvimlə bağlı olmaqla iki kateqoriyaya bölündüyünü izah edir. Daha sonra doğumla bağlı mərasimlərin mərhələləri – hamiləlik dövrü, yeni doğulan uşağın ailəyə qəbul olunması və ananın paklanması – sistemləşdirilir. Azərbaycan və özbək dillərində bu mərhələlərdə işlədilən terminlər lingvistik və etnoqrafik baxımdan müqayisə olunur. Müəllif həmçinin bu sözlərin etimoloji köklərini araşdıraraq onların ümumtürk mədəni yaddaşından qaynaqlandığını göstərir. Araşdırma nəticəsində aydın olur ki, Azərbaycan və özbək dillərində doğum mərasimləri ilə bağlı leksika təkcə dil faktı kimi deyil, həm də ortaq etno-mədəni kodların daşıyıcısı kimi çıxış edir və türk xalqlarının tarixi, sosial və mədəni yaxınlığını təsdiqləyir.

Açar sözlər: mərasimlər, etnoqrafizm, özbək dili, Azərbaycan dili, türk dili

Digər xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqında da mərasimlər və onlara məxsus poetik yaradıcılıq əsasən iki emosional istiqamətdə təzahür edir: ya sevinc, şadlıq və nikbinlik ruhunu ifadə edir, ya da kədər, hüzn və ümitsizlik kimi hissləri aşılrayır. Mərasimlər mahiyyət və funksiyalarına görə müxtəlif qruplara ayrılrsa da, onların əsasən iki əsas kateqoriyada cəmləndiyi qəbul olunur: ailə-məişət mərasimləri və təqvimlə, yəni mövsümi dövrlərlə bağlı mərasimlər.

Milli-mədəni kodlarla zəngin məişət mərasimləri xalqın həyat təcrübələri əsasında yaranıb tədricən formalaşır. Folklorşünas N.İ.Kravtsov qeyd edir ki: «Ailə mərasimi poeziyası vacib məişət məsələləri ilə əlaqədar icra olunan mərasimlərlə bağlıdır. Buraya insanın doğulması, evlənməsi, vəfat etməsi daxildir. İnsan həyatının bu mərhələlərinin hər biri slavyanlarda xüsusi mərasimlə müşayiət olunmuşdur» (9, s. 63).

Dünya xalqları kimi türklər də arxaik milli-mədəni kodlarını qoruyub saxlamışlar. Onların folklor və mərasimlərində islamdan öncəki ortaq etno-mədəni elementlər mövcuddur. Bu elementlər şamanist rituallarla bağlı olub, islam dövründə

transformasiyaya uğramış, lakin əsas strukturunu saxlamışdır. Bu səbəbdən bu gün türk xalqlarının folklor və ənənələrində oxşarlıqlar müşahidə olunur.

Doğum, yeni insanın dünyaya gəlişi mühüm və bir o qədər sevincli ailə hadisələrindən biridir. Bu hadisə struktur cəhətdən bir qədər mürəkkəb və həmçinin qədim ayin, mərasim, adət-ənənələrlə zəngindir. Bu prosesləri mərhələlər şəklində göstərmək daha məqbul olar; D.Zelenin tərəfindən aparılan mərhələlər üzrə bölgüsü (14; s. 27) Azərbaycan doğum mərasimi üçün də uyğun sayıla bilər:

I mərhələ: doğumqabağı və doğumdan sonra 40 gün ərzində aparılan mərasimlər - bunların mühüm xüsusiyyəti əvvəl hamiləni, sonra zahını yad nəzərlərdən və təhlükələrdən uzaq saxlamaq istəyi;

II mərhələ: yeni doğulmuş uşağın nəsilə yaxud ailəyə qəbul edilməsi;

III mərhələ: zahının paklanması (qüsl vermə).

Yeni doğulmuş körpəyə Azərbaycan dilində “**çağa**”, “**bəbə**” də deyilir. Eyni mənada özbək ədəbi dilində isə “**chaqaloq**” sözü işləkdir. Hazırda bu mənada türkmən dilində işlənən “çāga”, Türkiyə türkcəsində işlənən “çocuk” sözləri də eyni kökdəndir. Belə ki, əski türkcədə *çāk-* “filizləmək, cücərmək, tomurcuqlanmaq, böyümək” feili olmuşdur. Bu fel Karaçay-Malkar türkcəsində bu gün də eyni mənada *çak-* şəklində işlənir. Bu sözlər bir-biri ilə bağlıdır. İnkişaf yolunu bu şəkildə göstərə bilərik: *çāga + çuk* → *çāğacuk* → *çācuk*; *çōga + çuk* → *çōğçuk*. Türkməncədə *çagaçık* (“körpə”), Anadolu ağızlarında “çacuk, cacık” formaları bu prosesin nümunələridir. Son mərhələdə Türkiyə türkcəsində isə “**çocuk**” şəklini almışdır. (1, s.14) Azərbaycan dilinin bir sıra dialektlərində yetişməmiş, kal meyvəyə “çağala”, “çaqqala” (5, s. 58) sözləri də işlənir ki, biz bunların eyni kökdən olduğu qənaətindəyik.

Bundan başqa, Azərbaycan dilindəki “**bəbə**” sözünün paralelinə də özbək dilində rast gəlməkdəyik. Xarəzmdə bu mənada “**bəvək, büvək**” sözləri işlənir. (6, s. 20) Türkiyə türkcəsindəki “**bebək**” sözü də onu bir fonoformasıdır.

Azərbaycan dilində el arasında ev şəraitində doğuş zamanı yardımcı olan qadına **mama, mamaça** deyilir. (10, s. 29) Yəni eyni sözə Xarəzm özbəkcəsində “mama” və “ənəkə” formasında rast gəlirik (6, s.19).

Yeni doğulmuş uşaqla bağlı icra olunan ayinlər, keçirilən mərasimlər, adət-ənənələr hər iki türk xalqında – azərbaycanlılar və özbəklərdə ortaq təşkil edir. Uşaq dünyaya gələrkən ağlayandan sonra onun göbəyi kəsilir. Uşağın göbəyini ya mamaca, ya da ədəb-ərkanlı qadınlardan biri kəsir. Bu həm bizdə, həm də özbəklərdə belə olub. İlk uşaq, xüsusilə oğlan dünyaya gələndə ailədə təşkil olunan qonaqlıqlarda əsasən ət yeməkləri süfrəyə verilsə də, zahı qadınlar üçün xüsusi olaraq **quymaq** hazırlanırdı. Quymaq üçün əvvəlcə yağda yaxşıca qovrulmuş unun üzərinə qaynar su tökülür, sonra isə vəm odda qazmaq əmələ gələndə bişirilirdi. (10, s. 36) Özbək türkcəsində isə buna “**atala**” deyilir. (6, s.26)

Azərbaycanda körpənin on günlüyü və qırx günlüyü xüsusi mərasimlərlə qeyd olunur. Özbək türklərində isə **1, 3, 5, 7, 9 günləri və 40 günü** xüsusi qeyd olunur. (6, s.22) Körpə doğulan günü **“süyünçü/sevinci”** (muştuluq) verilir, 3 günü **“kindık” (göbək)** düşən gün olaraq qeyd olunur, 5-ci günü “beş aqşam” keçirilir, “unaşı” bişirilib qonşulara paylanır. Bununla uşaq ona zərər verməyə çalışan pis ruhlardan uzaqlaşdırılmış sayılırdı. 7 və 9-cu günləri də qorxulu hesab olunur və oxşar ayinlər icra edilir. (6, s.22) Özbəklərdə körpənin göbəyi düşən gün çimizdirilib əyninə geyindirilən köynək **“it qöynək”** adlanır. İt köynəyi – körpənin göbəyi düşən gün çimizdirildikdən sonra mamaça tərəfindən geyindirilən köynəkdir. Geyindirmədən əvvəl qədim dövrlərdə bu köynəyi əvvəlcə bir it başına keçirdirlər. Əgər körpə qız olarsa, dişi itə, oğlan olarsa, erkək itə geyindirirdilər. Bunun da körpəni pisləklərdən qorumaq səbəbi vardı. (6, s.22)

Azərbaycanda uşağı 10-cu günü çimizdirirlər. Bəzən suya duz da qatırlar və bu **“duz ayini”** adlanır. Bu, uşağın həm qorxmamasının, həm də tərləyib bişik olmaması üçün edilir. (4, s.124) Körpə onunda çimizdirilən zaman qulağına **“10 tökürəm”** sözləri pıçıldanır. Həmin gün ananın da yuyunması vacib sayılır, əks halda körpənin səhhətinə zərər gələ bilər. İlk çimizdirmədə adətən nənə və ya yaxın qohum kömək edir. Bu müddətdə ananın paltarları və yataq dəsti də yuyulur. Əgər körpənin sağlamlığında problem olarsa, çimizdirmə 40 günlüyünə saxlanılır. (10, s.44) Bu mərasim zamanı həmçinin uşağın başından on ədəd buğda və ya arpa tökürlər. (7, s.84)

Azərbaycanda yeni doğulmuş körpə və anası 40 gün **“qırxlı”** sayılır. Bu müddətdə uşağın otağına yad adam buraxılmaz, qohumlar adətən qırx çıxandan sonra onu görməyə gələr. 40 gün tamam olanda isə **“çillə¹ çıxarma”** mərasimi keçirilir. (10, s.39) Qırxı çıxan uşaq anası ilə birlikdə çimizdirilir və bu mərasim **“qırx tökmə”** adlanır. Bu zaman səhər tezdən bulaqdan, yaxud çaydan gətirilmiş **“qırx suyu”**nu uşağın başına tökürlər. (2, s.155) Qırxını tökən uşaq həm də çillədən çıxmış hesab olunur. Bu mərasim zamanı həmçinin uşağın başından qırx ədəd buğda və ya arpa tökürlər. (7, s. 84) Özbək türklərində qırxlı uşaq olan ev **“çilləli ev”**, **“çilləxana”** adlanır. (6, s.21) Xarəzm özbəklərində çillə dönəmini iki dövrə bölürlər: “kiçici çillə” və “ullı çillə”. (6, s.22) Kiçik çillə çıxanda (20-ci gün) mərasim keçirilir. Uşağın ənəkə maması **“unaşı”** bişirib paylayır. **Emizikli** (yəni südverən) qadına **“atala”** bişirir. Bu isə qızgın yağda qovrulmuş una su qatmaqla hazırlanan yeməkdir, hansı ki Azərbaycan mətbəxindəki quymağa uyğun gəlir. Böyük çillə (40-cı gün) zamanı isə **“çillədən çıxarış”** və ya **“suva tüşirış”** mərasimi keçirilir. Ənəkə mama uşağı duzsuz suda çimdirir. İt köynəyini əynindən çıxarıb yeni köynək geyinir. Həmin gün ana da çillədən çıxır. (6, s. 26)

Azərbaycan və özbək ailələrində mühüm adətlərdən biri **adqoydu** mərasimidir. Azərbaycanda uşaq adətən yeddi və ya qırx gündən sonra adlandırılır,

¹ Çillə sözü əslində farsça “çellə” (mənası: 40)dən götürülüb.

qadın qohumlar toplaşır, süfrə açılır, ad mərhum qohuma aid olarsa halva bişirilir və Quran oxutdurulur. Adı yaxın şəxs “kəlmeyi-şəhadət” oxuyaraq uşağın qulağına deyir, sonra isə “Al uşağı, ver uşağı, tanrı saxlasın bu uşağı” sözləri ilə məclisdə gəzdirilir. Göz dəyməsin deyə papağına muncuq tikilir, qız uşağa sırğa taxılır. Birinci uşağın adını çox vaxt ata və ya onun yaxın qohumu seçir, nənələr isə hədiyyə verirlər (10, s.53). Özbəklərdə isə “**azan aytış**” mərasimində molla çağırılır, körpənin qulaqlarına azan oxuyur və adını deyir (6, s.23). Bəzən ad qadınların toplaşdığı “**beşik toy**” mərasimində qoyulur.

Doğum mərasimlərindən biri də uşağın dişinin çıxması ilə bağlıdır. Uşağın dişi çıxmağa başlayanda Azərbaycanda **hədik** bişirilir. Hədik yeddi növ dənlə, paxlalı bitki ilə hazırlanır: buğda, lərgə, mərci, lobyə, qaragöz lobyə, qarğıdalı, noxud. Bir gün əvvəldən bu bitkilər suda isladılır. İnsanlar inanır ki, islanan dənələr çıtladığı kimi uşağın dişləri də asanlıqla çıtlayıb çıxacaq. (7, s.79) Orta Asiya türklərində uşağın diş ilə bağlı “**diş-toy**” adlanan mərasim keçirilir. (7, s. 80) Özbəklərdə isə bu dönmə “**tish chiqarish**” deyilir. (12, s. 135)

Azərbaycanın bəzi bölgələrində uşağın doğulmasından sonra **beşiklə bağlı mərasimlər** keçirilir. Bəzən bu mərasim 6-cı gün axşamı “**beşik-bələk**” adı ilə qeyd olunur: evdə qonaqlıq verilir, uşağa ad qoyulur, qulağına azan oxunur. Ana tərəf qohumları uşağa beşik və digər lazım olan əşyalar gətirirlər, beşiği isə mütləq ana nənəsi gətirməlidir. (10, s.42) Bəzi yerlərdə isə mərasim uşağın **qırxı çıxandan sonra** keçirilir. Azərbaycanın cənub bölgəsində isə bu zaman “**beşik bağlama**” adlanan mərasim təşkil olunur, süfrəyə plov, ləvəngi, balıq yeməkləri və s. düzülür. (10, s.40).

Özbəklərdə isə bu mərasim “**beşik toyu**” adlanır və əsasən ilk və ya ikinci övlad doğulduqda keçirilir (6, s. 27). Körpəyə 40 gün tamamilə qohumlar dəvət edilir, beşik qız evindən gətirilir və bəzədilir. Əvvəlcə körpə duz və müxtəlif rəmzi əşyalar atılmış suda yuyulur, sonra yaşlı qadınlar tərəfindən beşiyə qoyulur. Bu mərasim əsasən qadınların iştirakı ilə baş tutur. (13, s. 134)

Nəticədə deyə bilərik ki, bu etnoqrafizmlərin müqayisəli leksik-semantik və etimoloji təhlili göstərdi ki, bu adlar yalnız adət-ənənələrin dilə köçürülməsi deyil, eyni zamanda türk xalqlarının ortaq etno-mədəni yaddaşını, milli-mədəni kodlarını və folklor ənənələrini qoruyur. Azərbaycan və özbək dillərindəki terminlərin paralelliyi onların ortaq tarixi, mədəni və etnoqrafik bağlarını təsdiqləyir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Aydemir H. “Çocuk” sözcüğünün etimolojisi üzerine. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 2018/12 (Ekim), s. 1–18.
2. Abdulla B. Azərbaycan mərasim folkloru. Bakı: Qismət, 2005, 208 s.
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. IV cild. Bak: Şərq-Qərb, 2006, 712 s.

4. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə. I cild (şifahi xalq ədəbiyyatı), Bakı: Elm, 2004.760 s.
5. Bədəlova A.İ. Qərbi Azərbaycan şivələri lüğəti. Ankara, 2023, 314 s.
6. Бобожонов Й. Жанубий Хоразм этнографик лексикаси. Диссертация. Тошкент, 1997.
7. Xürrəmçizı A. Azərbaycan mərasim folkloru: Türk və dünya xalqları folkloru ilə tarixi-müqayisəli araşdırma. Bakı: Səda, 2002, 210 s.
8. Koç K., Bayniyazov A., Başkapan V. Türkiyə Türkçesi–Kazak Türkçesi / Kazak Türkçesi–Türkiyə Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2019
9. Кравцов Н.И. Славянский фольклор. М., Изд-во Московского университета, 1976
10. Quliyeva N.M. Azərbaycanda uşaq etnoqrafiyası. Bakı, “AVROPA” nəşriyyatı, 2021, 216 s.
11. Məmmədov H.M. Qarabağ şivələrinin leksikası [Dissertasiya]. Sumqayıt, 2025, 155 s
12. Ruzmanova R. Türk kültürünün gelişiminde geleneksel Özbek millî törenlerinin yeri. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 114 (Haziran 2025), s. 133–151.
13. Solmaz E. Özbek halk kültüründe doğum ile ilgili pratikler. Uluslararası Folklor Akademi Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 2018, s. 127–136.
14. Токарев С.А. О культурной общности восточнославянских народов (общность фольклорных истоков восточных славян). Журн. «Советская этнография», 1954, №2, с.21-31
15. Yüce M., Khamrabaeva L. Özbek Türklerinin millî geleneklerine genel bakış. Akademik Bakış Dergisi, Özel Sayı 2020, s. 319–341.
16. [O'zbek tilining ta'limiy korpusi](#)

MALEYKA MİRZALI

**RITUAL ETHNOGRAPHISMS RELATED TO CHILDBIRTH IN UZBEK
AND AZERBAIJANI LANGUAGES
SUMMARY:**

The article provides a comparative analysis of ethnographisms related to childbirth rituals in Azerbaijani and Uzbek traditions. The author first explains the essence of rituals, dividing them into two main categories: family–domestic and calendar-related ceremonies. The stages of childbirth rituals—pregnancy period, the acceptance of the newborn into the family, and the mother’s purification—are systematized. The terms used in these stages in Azerbaijani and Uzbek are compared from linguistic and ethnographic perspectives. The author also examines the etymological roots of these words, demonstrating their origins in the common Turkic cultural memory. The study concludes that the lexicon associated with childbirth

rituals in both languages functions not only as a linguistic phenomenon but also as a bearer of shared ethno-cultural codes, reflecting the historical, social, and cultural closeness of the Turkic peoples.

Key words: ceremonies, ethnographic terms, Uzbek language, Azerbaijani language, Turkic language

МАЛЕЙКА МИРЗАЛИ

**ЭТНОГРАФИЗМЫ РОДИЛЬНОЙ ОБРЯДНОСТИ В УЗБЕКСКОМ И
АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ**

РЕЗЮМЕ:

В статье проводится сравнительный анализ этнографизмов, связанных с родильными обрядами у азербайджанцев и узбеков. Автор сначала объясняет сущность обрядов, разделяя их на две основные категории: семейно-бытовые и календарные. Систематизируются этапы родильных обрядов — период беременности, принятие новорождённого в семью и очищение матери. Термины, используемые на этих этапах в азербайджанском и узбекском языках, сопоставляются с лингвистической и этнографической точек зрения. Автор также рассматривает этимологические корни этих слов, показывая их происхождение из общего тюркского культурного наследия. В результате исследования установлено, что лексика, связанная с родильными обрядами в обоих языках, выступает не только как языковое явление, но и как носитель общих этнокультурных кодов, отражающих историческую, социальную и культурную близость тюркских народов .

Ключевые слова: церемонии, этнографизмы, узбекский язык, азербайджанский язык, тюркский язык

Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, professor Məhərrəm Məmmədov